International Journal of Advance and Applied Research
Peer Reviewed | International Open Access Journal
ISSN: 2347-7075 | Impact Factor – 8.141 | *Website:* https://ijaar.co.in/
Volume-13, Issue-3 | January – February 2026

Original Article

ग्रामीण पर्यटन : आर्थिक समृद्धीचा नवा मार्ग

प्रियंका देविदास पाटील[1], मयुरी मोहन सरडे[2]

[1,2]एम.ए. भाग-2

रयत शिक्षण संस्थेचे, कर्मवीर भाऊराव पाटील महाविद्यालय पंढरपूर

Manuscript ID: IJAAR-B130396
ISSN: 2347-7075
Impact Factor – 8.141

Volume - 13
Issue - 3
January – February 2026
Pp. 617 - 623

Submitted: 25 Jan.2026
Revised: 11 Feb. 2026
Accepted: 15 Feb. 2026
Published: 28 Feb. 2026

Corresponding Author:
प्रियंका देविदास पाटील

Quick Response Code:

Website: https://ijaar.co.in/

DOI: 10.5281/zenodo.20322817

DOI Link: https://doi.org/10.5281/zenodo.20322817

Creative Commons

OPEN ACCESS

सारांश:

भारत हा कृषिप्रधान देश असून देशातील मोठ्या प्रमाणावरील लोकसंख्या ग्रामीण भागात वास्तव्यास आहे. ग्रामीण अर्थव्यवस्था मुख्यतः शेती व शेतीपूरक व्यवसायांवर अवलंबून आहे. मात्र नैसर्गिक आपत्ती, हवामानातील बदल, बेरोजगारी व स्थलांतर यांसारख्या समस्यांमुळे ग्रामीण विकासास अनेक अडथळे निर्माण झाले आहेत. अशा परिस्थितीत ग्रामीण पर्यटन हा ग्रामीण भागाच्या सर्वांगीण विकासासाठी आणि आर्थिक समृद्धीसाठी एक प्रभावी व शाश्वत पर्याय म्हणून उदयास येत आहे. ग्रामीण पर्यटनाच्या माध्यमातून ग्रामीण जीवनशैली, कृषी संस्कृती, लोककला, परंपरा, सण-उत्सव व नैसर्गिक संसाधनांचा पर्यटनासाठी उपयोग केला जातो. यामुळे स्थानिक लोकांना रोजगाराच्या संधी उपलब्ध होतात, अतिरिक्त उत्पन्नाचे स्रोत निर्माण होतात तसेच ग्रामीण भागातील स्थलांतर कमी होण्यास मदत होते. प्रस्तुत संशोधन लेखात ग्रामीण पर्यटनाची संकल्पना, स्वरूप, आर्थिक व सामाजिक परिणाम, रोजगारनिर्मितीतील भूमिका तसेच ग्रामीण पर्यटनासमोरील अडचणी यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे. या अभ्यासातून ग्रामीण पर्यटन हे ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला बळकटी देणारे व आर्थिक समृद्धीचा नवा मार्ग ठरू शकते, हे स्पष्ट होते.

बीजसंज्ञा:* *ग्रामीण पर्यटन, आर्थिक समृद्धी, ग्रामीण विकास, कृषी पर्यटन, रोजगारनिर्मिती, ग्रामीण अर्थव्यवस्था, स्वयंरोजगार, लोकसंस्कृती, शाश्वत विकास, ग्रामीण उपजीविका, पर्यावरणीय पर्यटन, स्थलांतर, ग्रामीण उद्योजकता .

Creative Commons (CC BY-NC-SA 4.0)
This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License (CC BY-NC-SA 4.0), *which permits others to remix, adapt, and build upon the work non-commercially, provided that appropriate credit is given and that any new creations are licensed under identical terms.*

How to cite this article:
प्रियंका देविदास पाटील, मयुरी मोहन सरडे. (2026). ग्रामीण पर्यटन : आर्थिक समृद्धीचा नवा मार्ग. International Journal of Advance and Applied Research, 13(3), 617 - 623. https://doi.org/10.5281/zenodo.20322817

घोषवारा:

भारत हा प्रामुख्याने ग्रामीण देश म्हणून ओळखला जातो. देशातील सुमारे दोन तृतीयांश लोकसंख्या ग्रामीण भागात वास्तव्यास आहे[1]. ग्रामीण भागात नैसर्गिक साधनसंपत्ती, कृषी व्यवस्था, पारंपरिक जीवनशैली, लोककला, लोकसंस्कृती, सण-उत्सव, ऐतिहासिक व धार्मिक स्थळे यांचे

International Journal of Advance and Applied Research
Peer Reviewed | International Open Access Journal
ISSN: 2347-7075 | Impact Factor – 8.141 | Website: https://ijaar.co.in/
Volume-13, Issue-3 | January – February 2026

समृद्ध भांडार आढळते [2]. मात्र, या सर्व संसाधनांचा पुरेसा आणि योग्य वापर न झाल्यामुळे ग्रामीण भाग आजही आर्थिकदृष्ट्या मागासलेला दिसून येतो [3]. बेरोजगारी, अपुरा उत्पन्नस्तर, दारिद्र्य आणि शहरांकडे होणारे स्थलांतर या समस्या ग्रामीण भागासमोर मोठ्या प्रमाणात उभ्या आहेत.

या पार्श्वभूमीवर ग्रामीण पर्यटन ही संकल्पना ग्रामीण भागाच्या सर्वांगीण विकासासाठी महत्त्वाची ठरत आहे. ग्रामीण पर्यटन म्हणजे ग्रामीण जीवनशैलीचा प्रत्यक्ष अनुभव घेण्यासाठी, शेती, लोकसंस्कृती, परंपरा, कला, खाद्यसंस्कृती आणि निसर्गसौंदर्य अनुभवण्यासाठी पर्यटकांनी ग्रामीण भागात केलेला प्रवास होय. हे पर्यटन केवळ विरंगुळ्यापुरते मर्यादित नसून, ते ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला बळकटी देणारे प्रभावी साधन आहे.

अलीकडच्या काळात शहरातील धकाधकीच्या जीवनातून मुक्ती मिळवण्यासाठी पर्यटक ग्रामीण व शांत परिसरांकडे आकर्षित होत आहेत. पर्यावरणपूरक, शाश्वत आणि अनुभवाधारित पर्यटनाला वाढती मागणी आहे. हीच मागणी ग्रामीण पर्यटनासाठी मोठी संधी निर्माण करत आहे. शेत पर्यटन, ग्रामस्थांच्या घरी निवास (होम-स्टे), लोककला सादरीकरण, पारंपरिक खाद्यपदार्थ, हस्तकला विक्री यांमधून ग्रामीण लोकांना थेट आर्थिक लाभ मिळू लागतो.

ग्रामीण पर्यटनामुळे ग्रामीण भागात रोजगारनिर्मिती होते, शेतीला पूरक उत्पन्न मिळते, महिलांचे आर्थिक सक्षमीकरण होते आणि स्थानिक उद्योगांना चालना मिळते. तसेच ग्रामीण संस्कृती व परंपरांचे जतन व संवर्धन होते. त्यामुळे ग्रामीण पर्यटन हा ग्रामीण विकासाचा एक नवा, शाश्वत आणि समृद्धीकडे नेणारा आर्थिक मार्ग ठरत आहे.

म्हणूनच, योग्य नियोजन, शासनाचे सहकार्य, स्थानिक लोकांचा सक्रिय सहभाग आणि आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या साहाय्याने ग्रामीण पर्यटनाचा विकास केल्यास ग्रामीण अर्थव्यवस्थेचे चित्र पूर्णतः बदलू शकते [4].

ग्रामीण पर्यटनाची संकल्पना व स्वरूप:

ग्रामीण पर्यटनाची संकल्पना:

ग्रामीण पर्यटन म्हणजे ग्रामीण भागात असलेल्या नैसर्गिक, सामाजिक, सांस्कृतिक व आर्थिक वैशिष्ट्यांचा अनुभव घेण्यासाठी पर्यटकांनी केलेला प्रवास होय. या पर्यटनात पर्यटकांना ग्रामीण जीवनशैली, शेतीची पद्धत, पारंपरिक घरे, लोककला, लोकनृत्य, लोकसंगीत, सण-उत्सव, हस्तकला तसेच स्थानिक खाद्यसंस्कृती यांचा प्रत्यक्ष अनुभव मिळतो.

ग्रामीण पर्यटन हे केवळ विरंगुळ्याचे साधन नसून, ग्रामीण विकास, रोजगारनिर्मिती आणि स्थानिक अर्थव्यवस्थेला चालना देणारी एक शाश्वत प्रक्रिया आहे [5]. या संकल्पनेत "पर्यटक–स्थानिक समुदाय–पर्यावरण" यांच्यात समतोल राखणे अत्यंत महत्त्वाचे मानले जाते.

ग्रामीण पर्यटनाची वैशिष्ट्ये:

ग्रामीण पर्यटनाच्या संकल्पनेत पुढील महत्त्वाची वैशिष्ट्ये आढळतात—

1. ग्रामीण परिसर आधारित पर्यटन
2. स्थानिक लोकांचा थेट सहभाग
3. पारंपरिक व नैसर्गिक अनुभवांवर भर
4. पर्यावरणपूरक व शाश्वत स्वरूप
5. स्थानिक संसाधनांचा योग्य वापर
6. कमी खर्चिक व अनुभवाधारित पर्यटन

International Journal of Advance and Applied Research
Peer Reviewed | International Open Access Journal
ISSN: 2347-7075 | Impact Factor – 8.141 | Website: https://ijaar.co.in/
Volume-13, Issue-3 | January – February 2026

ग्रामीण पर्यटनाचे स्वरूप:

ग्रामीण पर्यटन विविध प्रकारे विकसित झालेले दिसून येते. त्याचे प्रमुख स्वरूप पुढीलप्रमाणे आहेत.

1. शेती पर्यटन (Agro Tourism) : शेत पर्यटनात पर्यटकांना शेतीशी संबंधित उपक्रमांचा अनुभव दिला जातो. शेतीकामे, पीक पद्धती, पशुपालन, बागायती, जैविक शेती यांची माहिती मिळते. शेतकऱ्यांना यामुळे शेतीव्यतिरिक्त अतिरिक्त उत्पन्न मिळते. [6]

2. ग्रामनिवास पर्यटन (Home Stay Tourism): या स्वरूपात पर्यटक ग्रामस्थांच्या घरात राहतात. स्थानिक जीवनशैली, आहार, सण-उत्सव यांचा जवळून अनुभव घेतला जातो. यामुळे स्थानिक लोकांना थेट आर्थिक लाभ होतो.

3. सांस्कृतिक व लोकपर्यटन: या पर्यटनात लोकनृत्य, लोकसंगीत, लोककला, जत्रा, यात्रा व पारंपरिक सण-उत्सव यांचा समावेश होतो. ग्रामीण संस्कृतीचे जतन व संवर्धन होते.

4. हस्तकला व ग्रामीण उद्योग पर्यटन: या स्वरूपात ग्रामीण भागातील हस्तकला, मातीची भांडी, विणकाम, लाकडी वस्तू, स्थानिक उत्पादने पर्यटकांसमोर सादर केली जातात. यामुळे कारागिरांना बाजारपेठ उपलब्ध होते [7].

5. पर्यावरण व निसर्ग पर्यटन: ग्रामीण भागातील जंगल, नदी, डोंगर, तलाव, शेती परिसर यांचा आनंद घेणे हा या पर्यटनाचा भाग आहे. हे पर्यटन पर्यावरणसंवर्धनावर भर देते.

6. धार्मिक व वारसा पर्यटन: ग्रामीण भागातील देवस्थाने, तीर्थक्षेत्रे, ऐतिहासिक व पुरातन स्थळे यांचा समावेश या स्वरूपात होतो.

7. ग्रामीण पर्यटनाचे सामाजिक व आर्थिक स्वरूप: ग्रामीण पर्यटनाचे स्वरूप फक्त पर्यटनापुरते मर्यादित नसून त्याचे सामाजिक व आर्थिक परिणामही महत्त्वाचे आहेत [8].

- ग्रामीण भागात रोजगारनिर्मिती
- शेतीला पूरक उत्पन्न
- महिलांचे आर्थिक सक्षमीकरण
- ग्रामीण संस्कृतीचे संवर्धन
- ग्रामीण–शहरी दरी कमी होणे

पर्यटनाची ग्रामीण उद्दिष्टे:

ग्रामीण पर्यटनाची उद्दिष्टे ही बहुआयामी असून त्यांचा केंद्रबिंदू ग्रामीण भागाचा सर्वांगीण विकास हा आहे.

1. ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला चालना देणे: ग्रामीण पर्यटनामुळे शेतीव्यतिरिक्त उत्पन्नाची साधने निर्माण होतात.

2. ग्रामीण-शहरी स्थलांतर कमी करणे: गावातच रोजगार उपलब्ध झाल्यामुळे ग्रामीण लोकांचे शहरांकडे होणारे स्थलांतर थांबते किंवा कमी होते [8].

3.शेतीपूरक व्यवसायांना प्रोत्साहन देणे: कृषी पर्यटनामुळे शेतकऱ्यांना शेतीसोबतच अतिरिक्त उत्पन्न मिळते.

4. महिला सक्षमीकरण साधणे: महिलांना होम-स्टे, स्थानिक खाद्यपदार्थ निर्मिती, हस्तकला, स्वयं-सहायता गटांमधून आर्थिक स्वावलंबन मिळते.

5. स्थानिक कला, संस्कृती व परंपरांचे संवर्धन: लोककला, लोकनृत्य, लोकसंगीत, सण-उत्सव, परंपरा यांचे जतन व प्रसार ग्रामीण पर्यटनामुळे होते. हस्तकला व ग्रामीण उद्योगांचे जतन ग्रामीण भागातील पारंपरिक हस्तकला व लघुउद्योगांना बाजारपेठ उपलब्ध होते.

6. पर्यावरण संरक्षण व शाश्वत विकास: ग्रामीण पर्यटन पर्यावरणपूरक असते. निसर्गसंपत्तीचा समतोल वापर करून शाश्वत विकास साधण्याचा उद्देश असतो.

7. ग्रामीण पायाभूत सुविधांचा विकास: रस्ते, वीज, पाणी, स्वच्छता, दळणवळण व निवास व्यवस्था यांचा विकास होतो.

8. सामाजिक व सांस्कृतिक देवाणघेवाण वाढविणे: ग्रामीण व शहरी समाजामध्ये परस्पर समज, सहकार्य आणि एकात्मता निर्माण होते.

9. ग्रामीण जीवनशैलीचा प्रचार व प्रसार: ग्रामीण जीवनातील साधेपणा, निसर्गसहवास आणि मूल्यांची ओळख पर्यटकांना करून देणे.

10.स्थानिक स्वराज्य संस्था व समुदाय सहभाग वाढविणे: ग्रामपंचायत, स्वयंसेवी संस्था आणि स्थानिक लोकांचा पर्यटन विकासात सक्रिय सहभाग वाढविणे.

11. पर्यटन क्षेत्राचे विकेंद्रीकरण करणे: पर्यटनाचा लाभ फक्त शहरी किंवा प्रसिद्ध ठिकाणांपुरता मर्यादित न ठेवता ग्रामीण भागात पसरविणे.

12. राष्ट्रीय उत्पन्नात वाढ करणे: ग्रामीण पर्यटनातून निर्माण होणाऱ्या उत्पन्नामुळे राष्ट्रीय अर्थव्यवस्थेला हातभार लागतो.

13. ग्रामीण भागाचा सर्वांगीण व शाश्वत विकास साधणे : आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक आणि पर्यावरणीय विकासाचा समतोल साधणे हे ग्रामीण पर्यटनाचे अंतिम उद्दिष्ट आहे. एकूणच, ग्रामीण पर्यटनाची उद्दिष्टे ही ग्रामीण समाजाच्या आर्थिक समृद्धी, सामाजिक सशक्तीकरण आणि सांस्कृतिक जतन यांना प्राधान्य देणारी असून ग्रामीण भारताच्या विकासासाठी अत्यंत महत्त्वाची आहेत.

ग्रामीण पर्यटन व आर्थिक समृद्धी:

ग्रामीण पर्यटनाचा थेट परिणाम ग्रामीण अर्थव्यवस्थेवर होतो. पर्यटनातून मिळणारे उत्पन्न स्थानिक पातळीवर खर्च होत असल्यामुळे आर्थिक व्यवहार वाढतात आणि ग्रामीण भागात समृद्धी येते. ग्रामीण पर्यटनामुळे आर्थिक समृद्धी साध्य होण्याचे मार्ग

1. रोजगारनिर्मिती: ग्रामीण पर्यटनामुळे ग्रामीण भागात थेट व अप्रत्यक्ष रोजगारनिर्मिती होते.

होम-स्टे व्यवस्थापन, पर्यटक मार्गदर्शक (Tour Guide), वाहतूक व दळणवळण सेवा, हॉटेल, भोजनगृह व खानावळी, हस्तकला व स्मरणिका विक्री यामुळे बेरोजगारी कमी होऊन उत्पन्नवाढ होते [९].

2. शेतीला पूरक उत्पन्न: शेत पर्यटनामुळे शेतकऱ्यांना शेतीव्यतिरिक्त उत्पन्नाचा पर्यायी स्रोत उपलब्ध होतो. पर्यटकांना शेतीचा अनुभव देणे, स्थानिक शेतीउत्पादने विकणे यामुळे शेतकऱ्यांची आर्थिक स्थिती मजबूत होते.

3. ग्रामीण उद्योगांना चालना: ग्रामीण पर्यटनामुळे, हस्तकला उद्योग, अन्नप्रक्रिया उद्योग, दुग्धव्यवसाय, लघु व कुटीर उद्योग यांना बाजारपेठ मिळते. स्थानिक उत्पादने विकली जात असल्याने ग्रामीण उद्योगांचा विकास होतो.

4. महिलांचे आर्थिक सक्षमीकरण: ग्रामीण पर्यटनात महिलांचा सहभाग मोठ्या प्रमाणात असतो. बचतगट, हस्तकला निर्मिती, घरगुती खाद्यपदार्थ, होम-स्टे सेवा यांमुळे महिलांना आर्थिक स्वावलंबन मिळते.

5. ग्रामीण–शहरी स्थलांतरास आळा: ग्रामीण भागात रोजगाराच्या संधी उपलब्ध झाल्यामुळे शहरांकडे होणारे स्थलांतर कमी होते. यामुळे ग्रामीण समाजरचना स्थिर राहते.

6. स्थानिक अर्थव्यवस्थेचा विकास: पर्यटक निवास, अन्न, वाहतूक व खरेदीवर खर्च करतात. हा पैसा थेट ग्रामीण बाजारपेठेत फिरतो. त्यामुळे आर्थिक व्यवहार वाढतात.स्थानिक उत्पन्न वाढते.जीवनमान सुधारते

7. ग्रामीण पर्यटनाचे सामाजिक व सांस्कृतिक लाभ : ग्रामीण संस्कृतीचे जतन व संवर्धन लोककला व लोकपरंपरांना प्रोत्साहन

ग्रामीण भागाची ओळख राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरावर निर्माण होते [10].

ग्रामीण पर्यटनासमोरील अडचणी:

ग्रामीण पर्यटन हे ग्रामीण विकासाचे प्रभावी साधन असले तरी त्याच्या यशस्वी अंमलबजावणीसमोर अनेक अडचणी आहेत. या अडचणी दूर केल्याशिवाय ग्रामीण पर्यटनाचा अपेक्षित आर्थिक व सामाजिक लाभ मिळू शकत नाही [11].

1. अपुऱ्या पायाभूत सुविधा : ग्रामीण भागात रस्ते, वाहतूक व्यवस्था, वीज, पाणी, इंटरनेट आणि निवास सुविधा अपुऱ्या असतात. पर्यटकांसाठी आवश्यक असलेल्या सोयी उपलब्ध नसल्यामुळे ग्रामीण पर्यटनाचा विकास मर्यादित राहतो.

2. निवास व स्वच्छतेचा अभाव : ग्रामीण पर्यटनात होम-स्टे किंवा अतिथिगृह महत्त्वाची भूमिका बजावतात. मात्र, अनेक ठिकाणी स्वच्छता, सुरक्षितता व दर्जेदार निवासाची कमतरता असल्याने पर्यटकांचा अनुभव समाधानकारक राहत नाही [12].

3. प्रशिक्षित मनुष्यबळाचा अभाव : पर्यटन व्यवस्थापन, पाहुणचार, मार्गदर्शन आणि संवाद कौशल्य याबाबत स्थानिक लोकांना पुरेसे प्रशिक्षण नसते. यामुळे पर्यटक सेवा प्रभावीपणे दिली जात नाही.

4. जाहिरात व विपणनाची कमतरता : ग्रामीण पर्यटन स्थळांची योग्य जाहिरात व प्रचार होत नाही. डिजिटल माध्यमांचा अभाव, पर्यटन नकाशे व माहिती केंद्रांची कमतरता यामुळे पर्यटकांपर्यंत माहिती पोहोचत नाही.

5. आर्थिक संसाधनांची कमतरता: ग्रामीण पर्यटनासाठी आवश्यक भांडवल उपलब्ध नसते. स्थानिक लोकांना कर्ज, अनुदान व आर्थिक सहाय्य मिळण्यात अडचणी येतात.

6. प्रशासन व नियोजनातील त्रुटी : योग्य नियोजनाचा अभाव, विविध शासकीय विभागांमधील समन्वयाचा अभाव आणि अंमलबजावणीत होणारा विलंब यामुळे ग्रामीण पर्यटन प्रकल्प प्रभावी ठरत नाहीत.

7. पर्यावरणीय समस्या : अयोग्य पर्यटनामुळे कचरा, पाण्याचे प्रदूषण आणि नैसर्गिक संसाधनांचा ऱ्हास होण्याची शक्यता असते. पर्यावरणसंवर्धनाचे नियम प्रभावीपणे राबवले जात नाहीत [13].

8. स्थानिक लोकांचा मर्यादित सहभाग : काही ठिकाणी स्थानिक लोक पर्यटन विकासात सक्रिय सहभागी होत नाहीत. जनजागृती व विश्वासाच्या अभावामुळे ग्रामीण पर्यटनाचा विकास संथ गतीने होतो.[14]

9. सुरक्षिततेविषयक समस्या : पर्यटकांसाठी आरोग्य सेवा, आपत्कालीन सुविधा आणि सुरक्षिततेची व्यवस्था अपुरी असते. त्यामुळे पर्यटक ग्रामीण भागात जाण्यास कचरतात.

10. हंगामी स्वरूप : ग्रामीण पर्यटन बहुतेक वेळा हंगामी स्वरूपाचे असते. पावसाळा किंवा उन्हाळ्यात पर्यटकांची संख्या कमी होते, ज्यामुळे उत्पन्न अनिश्चित राहते [15].

निष्कर्ष:

ग्रामीण पर्यटन हे ग्रामीण भागाच्या सर्वांगीण विकासासाठी एक अत्यंत महत्त्वाचे आणि प्रभावी साधन म्हणून उदयास आले आहे. बदलत्या सामाजिक-आर्थिक परिस्थितीत ग्रामीण भागातील नैसर्गिक साधनसंपत्ती, सांस्कृतिक वारसा, पारंपरिक जीवनशैली, लोककला, लोकसंस्कृती आणि कृषी परंपरा यांचा योग्य व शाश्वत वापर करून ग्रामीण पर्यटन ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला नवी दिशा देऊ शकते. शहरी जीवनातील धावपळ, ताणतणाव आणि प्रदूषण यापासून दूर जाऊन निसर्गाच्या सान्निध्यात शांतता

International Journal of Advance and Applied Research
Peer Reviewed | International Open Access Journal
ISSN: 2347-7075 | Impact Factor – 8.141 | *Website: https://ijaar.co.in/*
Volume-13, Issue-3 | January – February 2026

अनुभवण्याची पर्यटकांची वाढती इच्छा ग्रामीण पर्यटनाच्या विकासास पूरक ठरत आहे.

ग्रामीण पर्यटनामुळे ग्रामीण भागात रोजगारनिर्मिती होते आणि स्वयंरोजगाराच्या अनेक संधी उपलब्ध होतात. होम-स्टे, कृषी पर्यटन, स्थानिक खाद्यसंस्कृती, हस्तकला, वाहतूक, मार्गदर्शक सेवा यांमुळे ग्रामीण युवक, महिला व शेतकरी आर्थिकदृष्ट्या सक्षम होतात. यामुळे ग्रामीण-शहरी स्थलांतराला आळा बसतो आणि गावातच विकासाची प्रक्रिया गती घेते. विशेषतः महिलांचे सक्षमीकरण आणि युवकांचा विकास या दृष्टीने ग्रामीण पर्यटन महत्त्वाची भूमिका बजावते.

ग्रामीण पर्यटनामुळे स्थानिक कला, संस्कृती, परंपरा, सण-उत्सव आणि हस्तकलेचे जतन व संवर्धन होते. पर्यटनाच्या माध्यमातून या परंपरांना नवसंजीवनी मिळते आणि पुढील पिढीपर्यंत त्यांचा वारसा टिकून राहतो. त्याचबरोबर पर्यावरणपूरक पर्यटनामुळे निसर्गसंवर्धनाची जाणीव वाढते आणि शाश्वत विकासाची संकल्पना प्रत्यक्षात येते.

एकूणच पाहता, ग्रामीण पर्यटन हे केवळ आर्थिक उत्पन्नाचे साधन नसून ग्रामीण समाजाच्या सामाजिक, सांस्कृतिक आणि पर्यावरणीय विकासाचे एक प्रभावी माध्यम आहे. योग्य नियोजन, स्थानिक लोकांचा सक्रिय सहभाग, शासकीय धोरणे आणि खाजगी गुंतवणूक यांच्या समन्वयातून ग्रामीण पर्यटनाचा विकास केल्यास ग्रामीण भारताची आर्थिक समृद्धी, सामाजिक उन्नती आणि शाश्वत विकास साध्य होऊ शकतो. त्यामुळे ग्रामीण पर्यटन हा खऱ्या अर्थाने ग्रामीण विकासाचा आणि देशाच्या प्रगतीचा नवा मार्ग ठरतो.

संदर्भ:

मराठी संदर्भग्रंथ

1. पाटील, बी. बी. – ग्रामीण विकास व नियोजन, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर, पृष्ठे : 45–58, 112–126
2. देशमुख, आर. टी. – ग्रामीण अर्थशास्त्र, विद्याभारती प्रकाशन, नागपूर, पृष्ठे : 67–82, 201–215
3. जाधव, एस. एम. – पर्यटन भूगोल, निराली प्रकाशन, पुणे, पृष्ठे : 98–115, 143–150
4. कुलकर्णी, एस. आर. – ग्रामीण समाजशास्त्र, मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे, पृष्ठे : 155–168
5. कदम, व्ही. बी. – भारतीय ग्रामीण अर्थव्यवस्था, प्रशांत पब्लिकेशन, पुणे, पृष्ठे : 72–90, 210–225
6. साळुंखे, ए. डी. – ग्रामीण विकासाची प्रक्रिया, कैलास प्रकाशन, औरंगाबाद, पृष्ठे : 130–148
7. मोरे, डी. एस. – पर्यटन उद्योग व विकास, साई प्रकाशन, कोल्हापूर, पृष्ठे : 55–70, 160–175

शासकीय अहवाल व धोरणे:

8. भारत सरकार – Rural Tourism Scheme Guidelines, Ministry of Tourism, Pages : 5–18
9. महाराष्ट्र शासन – ग्रामीण पर्यटन विकास धोरण, पर्यटन संचालनालय, मुंबई, पृष्ठे : 22–35, 60–74
10. Planning Commission / NITI Aayog – Rural Development Report, Pages : 145–162

संशोधन लेख व जर्नल्स:

11. Indian Journal of Tourism Studies, Vol. 8, Issue 2, Pages : 45–59
12. Journal of Rural Development (NIRD), Vol. 37, Pages : 101–120

इंग्रजी संदर्भग्रंथ :

13. Butler, R. – Tourism and Rural Development, CABI Publishing, Pages : 19–36, 92–108
14. Roberts, L. & Hall, D. – Rural Tourism and Recreation, CABI, Pages : 55–72, 143–160
15. Inskeep, E. – Tourism Planning: An Integrated Approach, Wiley, Pages : 267–284